

Olena Kozakevych

 <https://orcid.org/0000-0002-8742-4337>

 kozakevych@etnomuzeum.eu

Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie

Wystawa zabawkarstwa polskiego w Krakowie (1913): między rzemiosłem a sztuką

Na terenie Galicji niemal do końca XIX wieku zabawkarstwo ludowe pozostawało na marginesie lokalnej wytwórczości rzemieślniczej. W środowisku chłopskim produkcją zabawek (drewnianych i glinianych) zajmowali się cieśle oraz stolarze, a niekiedy także garncarze, traktując to jako zajęcie pomocnicze. Zabawki (gwizdki, grzechotki, wozy, koniki i in.) wytwarzano zazwyczaj z materiałów naturalnych przy użyciu dość prostych narzędzi i najczęściej bez ozdób¹.

W niektórych krajach Europy Zachodniej już wówczas zabawkarstwo osiągnęło wysoki poziom, rozwijając się jako zjawisko rzemieślnicze i artystyczne. Różnorodne lalki, ubranka i domki dla nich, pluszowe misie, meble do wyposażenia wnętrz, pościel i przybory kuchenne stały się dostępne głównie dla zamożnej klasy społeczeństwa. Zabawki zachodnioeuropejskie były również dystrybuowane do innych krajów – poprzez handel i działalność wystawienniczą. W ten sposób „moda na zabawki”

1 Por. S. Udziela, *Zabawki z roślin*, „Lud. Seria 2” 8 (1929) z. 1–2, s. 58–70.

rozprzestrzeniła się i na tereny Galicji². Zabawkarskie trendy modowe, choć były przywilejem bogatych, w końcu przenikały także w życie codzienne mieszkańców miasteczek i wsi galicyjskich. Przejawiło się to najwyraźniej od końca XIX do początku XX wieku, kiedy wyróżniło się kilka lokalnych ośrodków produkcji zabawek.

Za jeden z najstarszych uważa się ośrodek żywiecki. Według badań Seweryna Udzieli produkcja zabawek w rejonie Koszarawy znana była już w 1860 roku. Za najstarszy typ żywieckiej zabawki uważa się zabawkę wydającą dźwięki, czyli „grzechotkę” (sześciokątne drewniane pudło, skrzynka wypełniona kamyczkami i przymocowana do kija). Przed I wojną światową produkowano karety, kołyski, taczki, żłóbki, karuzele i skrzynie (ryc. 1). Prawdopodobnie lokalni rzemieślnicy podpatrzyli taką różnorodność w asortymencie fabryki zabawek w Leżajsku na Podkarpaciu. Jednak nawet patrząc na produkty fabryczne, górale żywieccy interpretowali je na swój sposób.

Od połowy XIX wieku znanym ośrodkiem snycerstwa stały się Myślenice. Wyrabiano tu drewniane siekiery z wypalanymi ornamentami, które sprzedawano na krakowskich jarmarkach Emaus i Rękawka. Jednak w asortymencie i zdobnictwie zabawkarstwa myślenickiego widoczny jest wpływ ośrodka żywieckiego³.

Za jeden z najśłynniejszych ośrodków snycerstwa uważa się Jaworów (powiat jaworowski, obwód lwowski, obecnie – tereny Ukrainy). Miejscowość ta miała długie tradycje wytwarzania wyrobów z drewna i snycerstwa. Około 1900 roku Departament Obwodowy podjął decyzję o założeniu w Jaworowie szkoły zabawkarskiej, prawdopodobnie w miejsce zamkniętej szkoły w Leżajsku. Początkowo do jaworowskiej szkoły corocznie przyjmowano około 30 uczniów, którzy pochodzili z różnych miejscowości. W ten sposób jaworowskie tradycje zabawkarskie rozprzestrzeniły się daleko poza centrum. Na przykład władze Leżajska wysłały do jaworowskiej szkoły Mariana Harbackiego, który wyróżniał się zdolnościami artystycznymi, mimo że był synem biednego murarza. W Jaworowie przez trzy lata uczył się toczenia, ciesielstwa i rzeźbienia. Po ukończeniu nauki w szkole jaworowskiej wyjechał do Czech i Norymbergi, gdzie zdobył doświadczenie jako zabawkarz. Po powrocie brał czynny udział w tworzeniu leżajskiej

2 Por. J. Bujak, *Zabawki w Europie. Zarys dziejów – rozwój zainteresowań*, Kraków 1988; T. Lewińska, *Kolorowy świat zabawek. Zabawki ludowe w Polsce*, Kielce 1995, s. 130.

3 Por. T. Seweryn, *Polskie zabawki ludowe*, Warszawa 1960, s. 130; M. Oleszkiewicz, G. Pyła, *Czar zabawek krakowskich*, Kraków 2007, s. 168.

fabryki zabawek, w której produkcji opierał się na doświadczeniu zdobytym za granicą, a nie na lokalnych tradycjach, m.in. zabawkarstwa jaworowskiego (ryc. 2)⁴.

Warto tu wspomnieć o wędrownych rzemieślnikach i ich „zamorskich” zapożyczeniach, przenikaniu się kultury miejskiej i ludowej, „obcej” i „autentycznej”, o jarmarkach i odpustach, rozwoju ośrodków wykształcenia rzemieślniczego oraz edukacji artystycznej, wystawiennictwa i promocji produkcji lokalnej⁵. Te czynniki pozytywnie wpłynęły na rozwój zabawkarstwa w Galicji, czego wynikiem stały się m.in. wystawy „zabawkarstwa polskiego”, do których przyczyniła się, a nawet stała się głównym organizatorem tych wydarzeń Liga Pomocy Przemysłowej.

Jakość produkcji rzemieślniczej w Galicji, m.in. wyrobu zabawek, zmieniła się zarówno w wyniku rozwoju szkolnictwa zawodowego, jak i rzemiosła artystycznego w ostatniej ćwierci XIX wieku. Dużą rolę w rozwoju zabawkarstwa odgrywały specjalne kursy i wystawy, które były organizowane przez instytucje, wspierające lokalne rzemiosło i rzemieślników. Jednym z takich ośrodków, koordynujących sprzedaż produktów, wytwarzanych przez rzemieślników galicyjskich, stała się na początku XX wieku Liga Pomocy Przemysłowej we Lwowie (zał. 1904)⁶. Organizacja, która połączyła zwolenników tej sprawy z całego regionu, powstała przy wsparciu i inicjatywie władz lokalnych, przedsiębiorców i filantropów, a także ziemiańskiej elity – książąt i hrabiów. Prężna działalność Ligi Pomocy Przemysłowej skupiła się na kilku głównych, rozwijanych systematycznie

4 Por. M. Oleszkiewicz, *Zabawki w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, w: *Zabawy i zabawki*, Kielce 2008, z. 1–4, s. 127–152.

5 Por. A. Grochał, *Lalka w stroju ludowym – góral*, <https://zbiory.etnomuzeum.eu/pl/katalog-zbiorow/41470> (07.12.2024).

6 Por. O. Kozakevych, *Działalność Ligi Pomocy Przemysłowej na terenach Galicji Wschodniej w pierwszym trzydziestoleciu XX stulecia*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 391–414; O. Kozakevych, „*Liga Pomocy Przemysłowej*” – ośrodki, statuty, działalność (1903–1907), w: *Polacy na obczyźnie*, red. S. Kowalska, A. Kędziora, Poznań–Kalisz 2016, s. 55–76; O. Kozakiewicz, *Rola Ligi Pomocy Przemysłowej w rozwoju sztuki, przemysłu i rzemiosła w Galicji – działalność propagandowo-agitacyjna*, w: *200 lat Ossolineum. Rozprawy i materiały*, red. M. Dworsatschek, Wrocław 2022, s. 598–613; O. Козакевич, *Роль „Ліги Промислової Допомоги” у розвитку локального промислу в Галичині початку XX століття*, „Народознавчі зошити” 2021 №4 (160), s. 929–937.

1. Koniki. Zabawka z ośrodka żywieckiego, wieś Koszarawa, pow. Żywiecki, zakup 1929. Zbiory Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.
Fot. Marcin Wąsik.

2. Konik. Zabawka z ośrodka jaworowskiego, Jaworów (obecna Ukraina), zakup S. Udzieli w 1912. Zbiory Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.
Fot. Marcin Jędrysiak.

polach aktywności, m.in.: reklamie, wykładach, handlu, edukacji (tworzenie szkół zawodowych, kursów), kobiecym rękodziele, przemyśle domowym, eksporcie. Wystawy stały się jednym z wiodących obszarów działalności Ligi Pomocy Przemysłowej. Prezentowano je szerokiej publiczności. W ten sposób popularyzowano osiągnięcia techniczne, lokalną i zagraniczną wytwórczość, dzieła sztuki, a najlepszym producentom i wytwórcom przyznawano nagrody i medale. Później, oprócz znaczenia gospodarczego, jakie pierwotnie miały, wystawy zaczęły pełnić funkcję kulturową i edukacyjną.

W 1911 roku z inicjatywy Ligi Pomocy Przemysłowej we Lwowie założono Seminarium Przemysłu Domowego, którego celem było podniesienie poziomu i rozwoju przemysłu drobnego, w szczególności przemysłu domowego dla kobiet. Specjalne kursy (pończosznictwa, robót filigranowych, szmuklerstwa i pasmanterii, kwieciarstwa sztucznego) miały na celu nie tylko wykształcenie i zaprezentowanie umiejętności, ale także przedstawienie wytworzonych wyrobów jako dzieł sztuki, które sukcesywnie były eksponowane na licznych wystawach (ryc. 3)⁷.

Zabawkarstwo stało się jednym z owocnych pomysłów i działań Ligi Pomocy Przemysłowej. Jej działacze szczególną uwagę zwracali na zabawkarstwo wełniane, zupełnie nieznane w Galicji do początku XX wieku. Było ono swego rodzaju *terra incognita* w rzemiośle lokalnym, mimo znacznego zapotrzebowania na tego typu zabawki wśród konsumentów. Dotychczas nieformalny monopol na tę gałąź rzemiosła należał do Prus i Bawarii, a zwłaszcza Towarzystwa akcyjnego Margarete Steiff w Gien-gen (Niemcy). Oczywiście, rzemieślnicy z Niemiec nie chcieli zdradzać swoich tajemnic rękodzieła zabawkarstwa wełnianego i dzielić się nimi ze względu na potencjalną konkurencję. Dlatego tak ważne było urządzenie kursu zabawkarstwa wełnianego we Lwowie na potrzeby rozwoju tej gałęzi przemysłu w Galicji⁸.

7 Por. O. Kozakewycz, *Działalność wystawowa Ligi Pomocy Przemysłowej: przesłanki i początki*, w: *Na pograniczach. Rozważania kulturowe i społeczno-ekonomiczne*, red. P. Frączek, J. K. Karolczuk, Sanok 2021, s. 217–238 (Na Pograniczach Kultur i Narodów, 15).

8 Zob. Sprawa pro nadання дотацій Лізі Промислової Допомоги у Львові на піднесення домашнього промислу в Галичині, 1912, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Крайовий патронат ремесел і домашнього промислу, 165/9/32, k. 21–23.

Jesienią 1912 roku (7 września–27 października) udało się w końcu Lidze Pomocy Przemysłowej zorganizować w Seminarium Przemysłu Domowego we Lwowie pierwszy kurs centralny zabawkarstwa wełnianego, na którym wykształconych zostało ponad dwadzieścia instruktorek. By go przeprowadzić, trzeba było zdobyć tajemnice produkcji zabawek, a mianowicie rozpracować zasady techniki, źródła nabycia materiałów, narzędzi, przyborów. A co najważniejsze – zużytkować wrodzone umiejętności, wiedzę i inteligencję kobiet, które od lat brały aktywny udział w rozwoju rękodziela i domowego przemysłu galicyjskiego. Na potrzeby kursu z wielkim trudem sprowadzono z Wirtembergii do Lwowa instruktorkę Niemkę (Marya Mader), która, jak się okazało, nie posiadała żadnych szczególnych umiejętności i wiedzy.

Podczas nauki uczennice wzorowały się głównie na modelach zagranicznych, starając się jednak wykorzystywać własną pomysłowość i dostosowywać swoje prace do potrzeb oraz wymogów odbiorców. Toteż zamiast kopiowania obcych wyglądem typów ludowych, wykorzystywano na kursie wzory lokalne, nie pozbawione także wartości etnograficznej. Takie podejście do kursu były bardzo owocne, a niektóre uczestniczki uzyskały premie pieniężne.

Po ukończeniu kursu Liga Pomocy Przemysłowej otworzyła w swoim gmachu wzorową centralną pracownię zabawkarstwa wełnianego z zamiarem prowadzenia jej tak długo, dopóki produkcja ta nie osiągnęłaby odpowiedniej doskonałości i rozwijałaby się na poziomie konkurencyjnym z wyrobami zagranicznymi. Sprzedaż zabawek miękkich, wyrabianych w pracowni Ligi Pomocy Przemysłowej, rozpoczęła się z końcem listopada 1912 roku i rozwijała się sukcesywnie w kolejnych miesiącach. Po półtora roku istnienia takiej pracowni centralnej zorganizowano kilka pracowni na prowincji, założonych przez wyszkolone w „Lidze PP” instruktorki. Oprócz lwowskiej pracowni istniało i rozwijało się kilka innych pracowni prowadzonych przez absolwentki kursu, między innymi dwie we Lwowie, jedna w Przemyśle, jedna w Radomyślu Wielkim oraz jedna w Stanisławowie⁹.

Jakie były zalety zabawek wełnianych? Łatwość produkcji, bo obok zgrabności, pewnego zmysłu artystycznego, gustu i pomysłowości ich wyrobów nie wymagał ani kosztownych maszyn, ani narzędzi. „Higieniczność”,

9 Por. O. Kozakewycz, *Rola kobiet w powstaniu i działalności Ligi Pomocy Przemysłowej, w: Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 12, red. W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2020, s. 581–604.

bo były wykonywane z nowych materiałów, wypychane nowymi czystymi włóknami i wełną drzewną (lub gąbkami, korkami). Trwałość w porównaniu do zabawek innego gatunku – dziecko mogło nimi rzucać bez obawy zepsucia lub skaleczenia się. Co więcej, zabawki miękkie były również tańsze od wyrobów zagranicznych.

Wyniki działalności Ligi Pomocy Przemysłowej na rzecz rozwoju i promocji zabawkarstwa zostały zaprezentowane na trzech wystawach. Były to: *Wystawa gwiazdkowa w salach Instytutu Technologicznego Izby Przemysłowo-Handlowej we Lwowie* (4–24 grudnia 1912), *Wystawa polskiego zabawkarstwa w Krakowie* (1913) oraz *Wystawa zabawkarstwa w Wiedniu* (1914).

Za pośrednictwem wystaw Liga Pomocy Przemysłowej zwróciła uwagę społeczeństwa na ważną rolę rekodzieła i lokalnego przemysłu rękodzielniczego, m.in. zabawkarstwa. Z tego powodu w 1913 roku zorganizowała w Krakowie „Wystawę zabawkarstwa polskiego”, która stała się ważnym wydarzeniem w historii polskiego wystawiennictwa, a także w działalności samej Ligi Pomocy Przemysłowej (ryc. 4). Cel wydarzenia był bardzo ambitny. Wystawa miała dowieść, że zabawka może być nie tylko wyrobem rzemieślniczym, lecz również dziełem sztuki. Dlatego też – po raz pierwszy w dziejach rodzimego zabawkarstwa – starano się jak najpełniej zaprezentować tę część galicyjskiego przemysłu rękodzielniczego, ukazując jej oryginalność, lokalną specyfikę oraz różnorodność typologiczną. Najważniejszym jednak zamierzeniem było zwrócenie uwagi społeczeństwa na perspektywy rozwoju polskiego zabawkarstwa. Organizacja wystawy wymagała dużego nakładu pracy i wysiłku, ponieważ zabawki musiały być prezentowane „w jak najlepszych warunkach” od strony artystycznej, konceptualnej oraz biznesowej, aby pozostać i utrwalić się w pamięci zwiedzających, a także zachęcić ich do zakupu.

Autorzy aranżacji starali się, by zabawki nie były gromadzone przypadkowo ani magazynowane „bez ładu i sensu”. Wystawione obiekty miały tworzyć powiązane ze sobą tematycznie kompozycje, odtwarzające sceny z życia codziennego i odświętnego na wsi oraz w miasteczkach. Miały ukazywać wielokulturowość i tożsamość regionu, różnorodność krajobrazów i scenerii, a poprzez zabawkę stworzyć ciekawą opowieść. Do aranżacji i lepszego odbioru eksponatów, podkreślenia koncepcji i klimatu wykorzystywano naturalne materiały, gałęzie, kwiaty, kamienie i trawy. Wszystko to miało przyciągać uwagę widza i pozostawiać niepowtarzalne wrażenie po zwiedzaniu.

Do opracowania koncepcji i artystycznego urządzenia wystawy były zaproszone kobiety z odpowiednim wykształceniem i zawodami. Krajobrazy i sceneria były zrealizowane przez twórczynie pracowni

3. Stała Wystawa
Ligi Pomocy
Przemysłowej
w Krakowie.
Źródło: *Pamiętka
Wystawy
Zabawek Polskich*,
Kraków 1913,
s. 6.

**STAŁA WYSTAWA PRZEMYSŁOWA
FILIA »LIGI POMOCY PRZEMYSŁOWEJ«
KRAKÓW, PODWALE GMACH T^{WA} TECHNICZNEGO**

WYSTAWA OTWARTA PRZEZ ROK CAŁY CODZIENNIE, OPRÓCZ NIEDZIEL I ŚWIĄT.
NA WYSTAWIE WIELKI WYBÓR WSZELKIEGO RODZAJU WYROBÓW KRAJOWYCH.
WYSTAWA PODEJMUJE SIĘ DOSTAWY URZĄDZEŃ MIESZKAŃ SKROMNYCH
I WYKWINTNYCH, BIUR I LOKALI PUBLICZNYCH WYŁĄCZNIE SIŁAMI
KRAJOWEMI. W WYSTAWIE BIERZE UDZIAŁ OKOŁO 100 FIRM GALI-
CYJSKICH. WIELKI WYBÓR KILIMÓW, TERRAKOTY I FAJANSÓW
ARTYSTYCZNYCH, RZEZB ZAKOPIAŃSKICH, HAFTÓW, PŁÓCIEN,
KOCÓW, PRZYBORÓW PODRÓŻNYCH, WYROBÓW KOSZY-
KARSKICH, MEBLI POKOJOWYCH I OGRODOWYCH I T. P.

PRZEZ MIESIĄC GRUDZIEŃ
WIELKA SPRZEDAŻ ZABAWEK I UPOMINKÓW
GWIAZDKOWYCH DLA DZIECI I STARSZYCH.

POPIERAJCIE PRZEMYSŁ RODZIMY! POPIERAJCIE PRZEMYSŁ RODZIMY!

4. Okładka katalo-
gu Wystawy
zabawkarstwa
polskiego w Kra-
kowie, 1913.
Źródło:
*Pamiętka Wy-
stawy Zabawek
Polskich*, Kraków
1913.

**PAMIĄTKA
WYSTAWY
ZABAWEK
POLSKICH**

**KRAKÓW
GRUDZIEŃ 1913**

BIBLIOTEKA
M. J. PIŁSUDSKIEGO
W. J. PIŁSUDSKIEGO
W. J. PIŁSUDSKIEGO

zabawkarstwa wełnianego, nad którymi czuwała kierowniczką działu zabawkarstwa Ligi Pomocy Przemysłowej – Stanisława Matłakówna. Artystyczny nadzór scenerii spoczywał w rękach krakowskiej malarki Anny Gramatyki-Ostrowskiej przy wsparciu niezwykle życzliwych członków Ligi Artystów (być może chodzi o Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie).

Na potrzeby *Wystawy polskiego zabawkarstwa w Krakowie* (4–31 grudnia 1913) wynajęto kamienicę przy Rynku Głównym w Krakowie (dom p. Rogo). Lista uczestników wystawy prezentowała dość szeroki wachlarz galicyjskiego przemysłu zabawkarskiego (przedstawione były niemal wszystkie ośrodki zabawkarstwa z terenów Galicji). Największy udział miały w niej: pracownie zabawkarstwa wełnianego Ligi Pomocy Przemysłowej i jej ogniw na prowincji oraz Krajowy warsztat naukowy dla wyrobu zabawek w Jaworowie (zabawki toczone i wyrzynane, składane, ze świata zwierzęcego i typy etnograficzne, kasetki białe i artystycznie malowane, wózki, saneczki, klocki do składania, sypialnie i kompletne pokoje stołowe, naczynia kuchenne). Do grona wystawców dołączyły także:

- Spółka dla wyrobu zabawek i towarów drzewnych w Leżajsku: zabawki wszelkiego rodzaju artystycznie wykonane z drewna: indyki, bażanty, konie na trycyklu, konie duże dla dzieci, gry towarzyskie, kasetki, naczynia kuchenne itp.;
- Szkoła zabawkarstwa „Małego Światka” w Kulikach, p. Sokołówka k. Ożydowa: wozy, sanki, sylwetki figuralne dziecięce i ze świata zwierzęcego, lalki w strojach różnych ziem polskich, przybory dla zabawkarstwa (obuwie i kapelusze dla lalek) (ryc. 5);
- Pracownia A. Rodziewicz, Kraków, ul. Botaniczna 6, II p.: stylowe lalki w polskich strojach, urządzenia komnat i izb lalek z różnych epok;
- Krajowa Szkoła Kołodziejsko-Kowalska w Grybowie: sanki, narty i różne przybory sportowe;
- Jenerałowa J. Albinowska za Lwowa: zabawki miękkie własnego pomysłu;
- Zakład wychowawczy „Powściągliwość i Praca” w Miejscu Piastowym: portfele, woreczki na pieniądze itp.;
- Stanisław Gurgul z Jarosławia: pierniki i ciastka;
- M. Weksówna, Szkoła Sztuki Stosowanej we Lwowie: ozdoby na drzewka;
- „Krak”, Spółka wydawnicza sklejanek krakowskich, Kraków: szopki, kościół Mariacki, kościół św. Krzyża, Brama Floriańska, ratusz itp.

Plonem działalności własnej pracowni Ligi Pomocy Przemysłowej w Warsztatach Studenckich we Lwowie stały się zabawki metalowe

5. Szkoła zabawkarstwa „Małego Światka” w Kulikowie. Źródło: *Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913, s. 35.

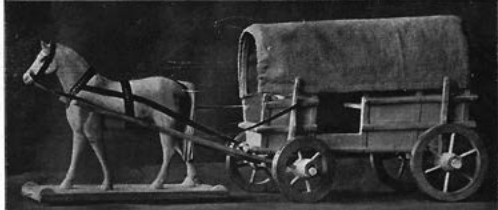
SZKOŁA ZABAWKARSKA

»MAŁEGO ŚWIATKA«

W KULIKACH P. SOKOŁÓWKA KOŁO OŻYDOWA

wyrabia: zabawki z drzewa typu swojskiego WOZY, WÓZKI, SANKI zakopiańskie, krakowskie, wielkopolskie — SPRZĘTY DO POKOIKÓW lalek i dzieci w stylu zakopiańskim — SYLWETKI sokołów, górali, krakowiaków, humorystyczne figurki ze świata dziecięcego i zwierzęcego — (malowane, ruchome i nieruchome.)

UBIERA LALKI
w ubrania typowe różnych okolic ziem polskich — wyrabia **OBUWIE I KAPELUSZE**
:: **DLA LALEK.** ::

6. Spis wystawców, biorących udział w Wystawie. Źródło: *Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913, s. 33.

SPIS WYSTAWCÓW

BIORĄCYCH UDZIAŁ W WYSTAWIE.

PRACOWNIE ZABAWKARSTWA WELNIANEGO »LIGI POMOCY PRZEMYSŁU.«
DOKŁADNY SPIS SCENERYI ORAZ ILUSTRACJE Z TYCHŻE UMIESZCZONO W KATALOGU NA STRONIE OD 7 DO 9

KRAJOWY WARSZTAT NAUKOWY DLA WYROBU ZABAWEK W JAWOROWIE.

ZABAWKI TOCZONE I WYRZYNANE, SKŁADANE, LAKIEROWANE I W NATURALNEJ BARIERZE DRZEWIA, ZE ŚWIATA ZWIERZĘCEGO I TYPY ETNOGRAFI-CZNE. KASETKI BIAŁE I ARTYSTYCZNIE MALOWANE, WÓZKI, SANECZKI, KŁOCKI DO SKŁADANIA. SYPIALNIE I KOMPLETNE POKOJE STOŁOWE
NACZYNNIA KUCHENNE.

Fragment z warsztatu w Jaworowie.

33

odlewane: ołowiane żołnierzyki polskie (Kościuszko, kosynierzy, piechota liniowa, ułani, armaty, chaty, drzewka) (ryc. 6).

Krakowskiej wystawie towarzyszyły liczne recenzje (pozytywne) i opinie w prasie, co podkreśliło znaczenie tego typu atrakcji, wagę i konieczność działań, związanych z popieraniem przemysłu krajowego i jego rozwojem. Ukazał się również katalog wydarzenia, który umożliwił zapoznanie się z krótką historią zabawkarstwa oraz koncepcją wystawy w postaci bardzo szczegółowych opisów scenerii ze zdjęciami eksponatów¹⁰. Wystawa spotkała się z pozytywnym odbiorem zarówno specjalistów, jak i prasy oraz publiczności.

Ekspozycja była podzielona tematycznie („krajobrazy, sceneria”), by zachwycić zwiedzających i poprowadzić ich przez ciekawą opowieść dookoła świata: krajobrazy zimowe (wyprawa na biegun), krajobrazy górskie w Karpatach (życie pasterzy w górach, wesele góralskie na Podhalu), krajobraz „z życia wiejskiego” („z życia polskiej wsi”, „z życia wsi ruskiej”) i inne.

Oto jak opisywano wystawę zabawek w prasie krakowskiej¹¹:

W jednej części hali widzimy krajobraz podbiegunowy; góry śnieżne i szczyty lodowe, w ściętej mrozem zatoce, zamknięty krąg lodową statek wyprawy podbiegunowej stanowi punkt oparcia dla odkrywców i podróżników. Sanki zaprzęgnięte reniferami pędzą po śnieżnych obszarach; tuż obok widzimy polowanie na białe niedźwiedzie i foki; namioty eskimosów wyzierają z poza skał, a na szczycie jednej z nich stanął olbrzymi biały niedźwiedź. W dalszym ciągu cały szereg scen i zabaw sportowych na tle zimowego krajobrazu: młodzież saneczkująca, narciarze, tory łyżwiarские, stawianie bałwana ze śniegu, dzieci rzucające śniegiem i cały szereg innych zimowych uciech. Tło krajobrazów przechodzi dalej w panoramę bezśnieżnych okolic karpackich szczytów i podgórskich widoków. Tu niepostrzeżenie obraz ulega zmianie i na tle okolicy podkarpackiej widzimy przed sobą typowy obóz cygański, w skleconym naprędce szałasie żarzy się ogień, na wozie cygańskim z pod budy wyziera małe cyganiątko, przywódcy bandy podkuwają konie przed kuźnią, a stara cyganka siedząc przy rozpalonem ognisku piastuje dziecko¹² (ryc. 7).

10 Zob. *Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913.

11 W tekście podaję cytaty w języku oryginału.

12 *Wystawa polskiego zabawkarstwa*, „Czas” 10.12.1913, nr 568, s. 1.

Na podstawie ułożonych z zabawek scenografii można było wędrować po krajobrazach wyobrażonych polskich i rusińskich wsi, zapoznać się z życiem ludu wiejskiego i mieszkańców miasteczek galicyjskich, ich obrzędami i tradycjami.

To znowu dla odmiany jesteśmy w ruskiej wsi: pośrodku na wzgórzu wznosi się prześliczna stylowa cerkiewka, skopiowana wiernie z oryginału sławnej cerkwi w Przyłbicach w powiecie jaworowskim, najpiękniejszego zabytku starej drzewnej architektury. Opodal cerkwi i typowej, doskonale naśladowanej ruskiej chaty rozgrywa się życie ruskiej wsi i ruskiego ludu. Składają się na nie sceny z robót polnych, widok warsztatu kilimarza ruskiego, życie na chłopskim obejściu itp.

W niezwykle artystyczny sposób opisano wesele krakowskie. Nawet na podstawie tego opisu można było odczuć fascynujący klimat tej części ekspozycji:

Inną część sali wypełnia polska wieś: kościół rzeźbiście oświetlony, otoczony wieńcem świerków i jabłoni. Z kościoła wyszedł orszak weselny bogatej wiejskiej rodziny. Na trzech dużych krakowskich wozach, jedzie ku wsi orszak weselny, poprzedzany przez krakusa na koniu; na pierwszym wozie państwo młodzi, drużki i drużbowie, na drugim starostowie i goście, a na trzecim żydowska muzyka. Całe mnóstwo drobnych scen uzupełnia scenerię. Nie brak tu niczego, jest kot na dachu karczmy; jest pastuszek, który odbiegł na pastwisku stado gęsi i biegnie ku wozom weselnym; nie brak studentów, dzieci, bab i chłopów wiejskich, przyglądających się ciekawie orszakowi weselnemu¹³ (ryc. 8).

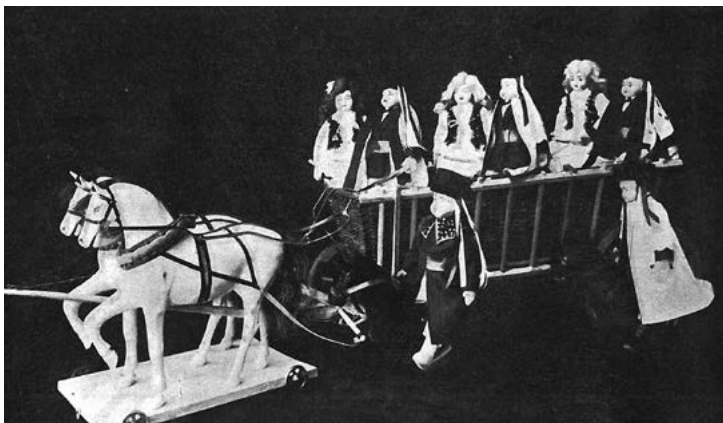
Dodatkowo scenerię uzupełniała szkoła i warsztat szewca; można było rozpoznać marsz Sokołów, obóz Skautów, zabawy dzieci, a nawet sceny z cyrku z tancerką na koniu i karuzelą z małpami. Lalki (typy ludowe) były wykonane bardzo starannie, precyzyjnie, twórcy zwracali uwagę na szczegóły w odtwarzaniu m.in. strojów, budownictwa ludowego i rzemiosła (ryc. 9, 10).

Wystawę odwiedziło 4100 dorosłych, 1620 nastolatków i kilka bezpłatnych wycieczek szkolnych. Nie przyniosła jednak ona żadnego zysku, a wręcz była dość kosztowna, zważywszy na wysoką cenę wynajmu sali i problemy z uzyskaniem subwencji w trudnym gospodarczo roku. Mimo stagnacji w przemyśle zabawkarskim spowodowanej kryzysem i brakiem

13 *Sprawozdanie „Ligi Pomocy Przemysłowej” za czas od 1. lipca 1911 do 31. grudnia 1914 i przegląd działalności za czas 10-lecia*, Lwów 1914, s. 96–98.

7. Krajobrazy zimowy. Wycieczka pod biegunem. Źródło: *Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913, s. 7.

8. Wesele krakowskie. Źródło: *Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913, s. 29.

9. Sceny z życia
skautów. Źródło: Pamiątka
Wystawy Zabawek
Polskich,
Kraków 1913,
s. 20.

10. Zabawka jako
czynnik wycho-
wawczy. Źródło:
*Pamiątka Wy-
stawy Zabawek
Polskich*, Kraków
1913, s. 24.

dochodów (społeczeństwo oszczędzało na wszystkim), organizatorzy zdecydowali się jednak na poniesienie kosztów finansowych.

W 1913 roku Liga Pomocy Przemysłowej zaplanowała urządzić kolejną *Wystawę polskich zabawek* w Wiedniu. Pomysł ten poparła księżna Maria Lubomirska i szereg przedstawicieli arystokracji polskiej oraz wiedeńskiej. Protektorat nad wystawą objęła arcyksiężna Maria Józefa. Miał to być pierwszy zagraniczny pokaz zabawek polskich na tak wysokim poziomie. Ostatecznie wystawę udało się zorganizować i okazała się wielkim sukcesem.

Rola Ligi Pomocy Przemysłowej w rozwoju przemysłu zabawkar- skiego w Galicji na początku XX wieku była niezwykle ważna. Bazujące na dawnych tradycjach rękodzielniczych zabawkarstwo zyskało nową jakość: wyroby nabrały filigranowych kształtów i zdobień, asortyment unowocześniono zgodnie z ówczesnymi modnymi trendami europejskimi; jednocześnie zachowano lokalną specyfikę i rozpoznawalność. Dzięki działalności wystawienniczej Ligi Pomocy Przemysłowej zabawki wyrobu lokalnego (galicyjskiego) rozprzestrzeniły się na inne regiony, a nawet kraje, a produkty stały się poszukiwanymi obiektami, zwłaszcza w kolekcjach muzealnych. Zabawka stała się nie tylko wytworem rzemiosła, ale także dziełem sztuki.

Bibliografia

- Bujak J., *Zabawki w Europie. Zarys dziejów – rozwój zainteresowań*, Kraków 1988.
- Grochal A., *Lalka w stroju ludowym – góral*, <https://zbiory.etnomuzeum.eu/pl/katalog-zbiorow/41470> (07.12.2024).
- Kozakevych O., *Działalność Ligi Pomocy Przemysłowej na terenach Galicji Wschodniej w pierwszym trzydziestoleciu XX stulecia*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 391–414.
- Kozakewycz O., *Działalność wystawowa Ligi Pomocy Przemysłowej: przesłanki i początki*, w: *Na pograniczach. Rozważania kulturowe i społeczno-ekonomiczne*, red. P. Frączek, J. K. Karolczuk, Sanok 2021, s. 217–238 (Na Pograniczach Kultur i Narodów, 15).
- Kozakevych O., „*Liga Pomocy Przemysłowej*” – ośrodki, statuty, działalność (1903–1907), w: *Polacy na obczyźnie*, red. S. Kowalska, A. Kędziora, Poznań–Kalisz 2016, s. 55–76.

- Kozakewycz O., *Rola kobiet w powstaniu i działalności Ligi Pomocy Przemysłowej*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 12, red. W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2020, s. 581–604.
- Kozakiewicz O., *Rola Ligi Pomocy Przemysłowej w rozwoju sztuki, przemysłu i rzemiosła w Galicji – działalność propagandowo-agitacyjna*, w: *200 lat Ossolineum. Rozprawy i materiały*, red. M. Dworsatschek, Wrocław 2022, s. 598–613.
- Lewińska T., *Kolorowy świat zabawek. Zabawki ludowe w Polsce*, Kielce 1995.
- Oleszkiewicz M., *Zabawki w zbiorach Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, „Zabawy i Zabawki” 6 (2008) z. 1–4, s. 127–152.
- Oleszkiewicz M., Pyła G., *Czar zabawek krakowskich*, Kraków 2007.
- Pamiętka Wystawy Zabawek Polskich*, Kraków 1913.
- Seweryn T., *Polskie zabawki ludowe*, Warszawa 1960.
- Sprawozdanie „Ligi Pomocy Przemysłowej” za czas od 1. lipca 1911 do 31. grudnia 1914 i przegląd działalności za czas 10-lecia*, Lwów 1914.
- Udziela S., *Zabawki z roślin*, „Lud. Seria 2” 8 (1929) z. 1–2, s. 58–70.
- Wystawa polskiego zabawkarstwa*, „Czas” 10.12.1913, nr 568, s. 1.
- Козакевич О., Роль „Ліги Промислової Допомоги” у розвитку локального промислу в Галичині початку ХХ століття, „Народознавчі зошити” 2021 №4 (160), s. 929–937.
- Справа про надання дотацій Лізі Промислової Допомоги у Львові на піднесення домашнього промислу в Галичині, 1912, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Крайовий патронат ремесел і домашнього промислу, 165/9/32, к. 21–23.

Abstrakt

Olena Kozakevych

*Wystawa zabawkarstwa polskiego w Krakowie (1913):
między rzemiosłem a sztuką*

Polskie zabawkarstwo ludowe ma długą tradycję, jednak prawie do końca XIX wieku rozwijało się przede wszystkim jako rzemiosło chałupnicze w środowisku chłopskim, między innymi w takich ośrodkach jak Koszarawa, Leżajsk, Myślenice, Żywiec, Jaworów. Warstwy społeczne dysponujące wyższym kapitałem ekonomicznym, a więc przede wszystkim ziemianie i bogate mieszczaństwo, korzystały z produkcji zagranicznej, gdzie wytwórczość zabawek osiągnęła wysoki poziom technologiczny. W Galicji jakość wyrobu zabawek zmieniła się w pozytywnym kierunku w wyniku rozwoju szkolnictwa zawodowego, jak i rzemiosła artystycznego w ostatniej ćwierci XIX wieku. Wiodąca rola w tym zakresie należała do Ligi Pomocy Przemysłowej (zał. w 1904 roku we Lwowie), wspierającej i promującej różne gałęzie przemysłu galicyjskiego. W 1911 roku dzięki wsparciu tej instytucji powstało Seminarium Przemysłu Domowego – nauka zabawkarstwa stała się w nim jednym z nowych kierunków kształcenia. Działania Ligi na rzecz rozwoju rodzimej wytwórczości zabawkarskiej obejmowały również organizację wystaw zabawkarstwa polskiego. Jedno z trzech tego typu wydarzeń odbyło się w Krakowie, w 1913 roku. Wystawione zabawki z różnych ośrodków zabawkarskich zachwyciły zwiedzających, ciekawie opowiadały o innych kulturach i ludach, zapraszały do imaginacyjnej podróży dookoła świata. Zaangażowanie artystów do oryginalnej aranżacji i mistrzowsko wykonane przedmioty świadczyły, że zabawka może być nie tylko rzemiosłem, a również dziełem sztuki.

Słowa kluczowe:

wystawa zabawkarstwa polskiego, Kraków, Liga Pomocy Przemysłowej, rzemiosło, sztuka

Abstract

Olena Kozakevych

Polish toy exhibition in Kraków (1913):

Between craft and art

Polish folk toymaking has a long tradition, but until almost the end of the 19th century it developed primarily as a cottage industry among peasants (Koszarawa, Leżajsk, Myślenice, Jaworów). Wealthy social classes benefited from foreign production, where toy production reached a high level. In Galicia, the quality of toymaking improved positively as a result of the development of vocational education and artistic crafts in the last quarter of the 19th century. A leading role was played by Liga Pomocy Przemysłowej (the Industrial Aid League; est. 1904 in Lviv), whose activities focused on supporting and promoting various branches of Galician industry. In 1911, the League established a Home Industry Seminar, where teaching toymaking became a modern concept. This formed the basis for three exhibitions of Polish toymaking, one of which was held in Kraków in 1913. The toys on display from various toy centers, captivated visitors and led them on an engaging journey around the world. The artists' dedication to the original arrangements and the masterfully crafted pieces demonstrated that a toy can be not only a craft but also a work of art.

Keywords:

exhibition of Polish toys, Krakow, Liga Pomocy Przemysłowej, craft, art